

НЕВЕНА ГРОЗДАНОВСКИ¹

СИМОНА БЕКИЋ

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

ПРЕГЛЕДНИ ЧЛАНАК

UDK: 37.016:305-055.1/.4(497.11)

BIBLID: 0353-7129, 30(2025)1, p.69-83

DOI 10.5937/norma30-59192

СКРИВЕНИ РОДНИ КУРИКУЛУМ УЏБЕНИКА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Резиме: Многи документи у Републици Србији помињу родну равноправност као један од кључних концепата и циљева образовања и васпитања. Ипак, литература усмерава пажњу на школу као место репродукције родних неједнакости. Уџбеници се издвајају као основни инструменти преноса како формално прописаних, тако и имплицитних садржаја, укључујући и оне у вези са родом. На овај начин могу се, између осталог, ојачавати и одржавати различити родни стереотипи и неједнакости. Имплицитни садржаји који преносе родне поруке називају се скривеним родним курикулумом, који, иако имплицитан, може имати утицај на понашање ученика и ученица и развој њихових ставова према мушкарцима и женама. Циљ овог рада јесте да пружи систематизацију досадашњих увида у испитивању родне осетљивости уџбеника за основне и средње школе. Како би се установило присуство имплицитних родних порука у домаћим уџбеницима, извршена је анализа литературе од 2006. до 2025. године. У анализу је уврштено шест радова са тематиком родне димензије уџбеника за основну и средњу школу, а подаци су категорисани с обзиром на текстуалне или визуелне репрезентације родних улога у уџбеницима. У анализираном материјалу увиђа се мања заступљеност жена (визуелно и тематски) у уџбеницима, јасна стереотипизација улога жене кроз породичну, а мушкарца кроз професионалну сферу, као и генерална неупотреба родно осетљивог језика. Ауторке наглашавају значај уџбеника као извора родних (не)једнакости и дају препоруке за даља истраживања.

Кључне речи: уџбеници, родна осетљивост уџбеника, родна равноправност, родна социјализација, скривени курикулум, скривени родни курикулум

Увод

У правним оквирима Републике Србије родна равноправност истиче се као један од кључних концепата и циљева за достизање квалитетног образова-

¹ nevena.grozdanski@ff.uns.ac.rs

ња и васпитања (Стратегија за родну равноправност за период од 2021. до 2030. године, 2021; Стратегија развоја образовања и васпитања у Републици Србији до 2030. године, 2021). Упркос томе што су до данас начињени значајни правни кораци ка укључивању родне перспективе у образовање, подаци Индекса родне равноправности за 2018. годину показују да је дошло до смањења вредности за ову област (Бабовић и Петровић, 2021). Као један од главних разлога за то издваја се висок родни јаз у појединим областима средњег и високог образовања (Бабовић и Петровић, 2021; Gavrilović, 2024), који се надаље пресликава и на тржиште рада, и проузрокује уочљиву родну сегрегацију у професијама и занимањима² (Ћорић, 2016).

Неједнака заступљеност мушкараца и жена на нивоу средњег образовања посебно је видљива у областима као што су: машинство и обрада метала, електротехника, и саобраћај – где велику већину уписаних ученика чине дечаки (Gavrilović, 2024). С друге стране, девојчице у већем броју него дечаки (77,2%) уписују средње школе које обухватају области здравства и социјалне заштите (Gavrilović, 2024). Слична је ситуација и у домену високог образовања, где се бележи знатно веће присуство жена него мушкараца у: друштвеним наукама, уметности, образовању, здравству и социјалној заштити (Бабовић и Петровић, 2021). Иако, за разлику од ранијих података (Kolin, 2008), нешто већи број жена уписује информатичке, техничке, грађевинске и инжењерске факултете, ипак њих само 26% успе да их и заврши (Stanković, 2018).

Из наведеног може се закључити да квантитативно изједначење мушкараца и жена у образовању није довело до брисања квалитативних разлика везаних за родну сегрегацију образовних профила, где се: „још увек уочава присуство постојања традиционалне поделе на „мушка“ и „женска“ занимања“ (Ћорић, 2016, стр. 100). Овај проблем препознат је и у препорукама CEDAW³ комитета упућеним Србији, због чега се предлаже „смањење родне сегрегације на свим нивоима образовања и охрабривање девојчица и дечака за нетрадиционална женска/мушка занимања“ (Комитет за елиминисање дискриминације жена, 2019, пара. 34).

Друштвено и културно обликоване представе о прикладним и неприкладним занимањима за мушкарце и жене преносе се и одржавају путем родне социјализације, у којој важну улогу заузима систем образовања и васпитања (Стјепановић-Захаријевић, 2011). Уџбеници, као основна наставна средства, представљају веома утицајне инструменте преноса социјализаторског садржаја, те фактора обликовања родних улога. Стога, значајан аспект у превазилажењу родних диспаратитета унутар појединих области образовања представља ревидирање плана и програма наставе и учења, као и уџбеника у циљу укључивања

2 У литератури се овај феномен назива још и *хоризонтална сегрегација*, и означава појаву „да жене и мушкарци раде на различитим пословима који се традиционално сматрају „женским“, односно „мушким““ (Mršević, 1999, стр. 139).

3 CEDAW (енг. *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*) је акроним за Конвенцију о елиминацији свих облика дискриминације жена.

родно осетљивих (Pincus, 2000, Foran et al., 2010, према Стакић, 2017), али и искључивања родно стереотипних и сексистичких садржаја (Закон о родној равноправности, 2021, члан 37).

Узимајући у обзир наведено, главно истраживачко питање која се поставља у овом раду је: шта досадашња истраживања садржаја показују о заступљености и квалитету родно осетљивих садржаја у уџбеницима за основне и средње школе? И додатно: на који начин се у овим истраживањима идентификују показатељи родне (не)осетљивости и родне стереотипизације у уџбеницима? У складу са тим, циљ овог рада јесте да на основу прегледа релевантних домаћих истраживања пружи систематизацију досадашњих увида у испитивању родне осетљивости уџбеника за основне и средње школе.

Уџбеник и скривени курикулум

Према речима Џона Дјуија [John Dewey], школе представљају *грушћива* у малом, што значи да рефлектују културне вредности, друштвене норме и практичне вештине неговане у једном друштву (Dewey, 1900). Оне одражавају искуства из стварног живота и припремају ученике за учешће у својим заједницама. Из тог разлога школе представљају и значајан фактор у преносу уверења, ставова и очекивања у вези са родним улогама (Wentzel 2014, Witt 2000, према Hoominfar, 2021, р. 5), због чега се означавају као један од кључних агенаса родне социјализације⁴. Штавише, постоје мишљења да се различити родни ставови, стереотипи и понашања преносе кроз образовне институције у толикој мери, да се „учење“ рода може сматрати скривеним курикулумом у школама (Andersen, 2014). У вези са тим, у литератури се среће и термин *скривени родни курикулум* [hidden curriculum of gender] (Lee, 2014; Hernández et al., 2013; Cheng & Yang, 2015).

Будући да се скривени и званични курикулум великим делом надопуњују (Jackson, 2009), имплицитне поруке могу „латентно“ бити уграђене у наставне материјале, методе и праксу, као и интеракције између свих оних који учествују у образовном процесу⁵ (Koutselini & Agathangelou, 2008). На тај начин се, између осталог, могу подупирати и учвршћивати различити друштвени стереотипи и неједнакости, међу којима су и они усмерени на род (Francis, 2000, према Donovan et al., 2023, р. 4).

Досадашња истраживања показала су да су наставна средства важни канали преноса прикривених родних стереотипа у образовању (Bartulović, 2013;

---

4 Реч је о процесу кроз који дечаци и девојчице постепено уче и усвајају специфичне родне улоге обликоване у складу са друштвено и културно одговарајућим сликама *мушкости* и *женкости* (Seriman, 2019, str. 30). На овом месту важно је нагласити и разлику појмова „пол“ и „род“. У широко прихваћеном схватању унутар научне заједнице пол представља биолошку категорију, односно разликовање људи искључиво према њиховим примарним биолошким карактеристикама (Seriman, 2019), то јест према њиховим анатомским и репродуктивним обележјима (Kretchmar, 2011). Род, с друге стране, означава друштвени и индивидуални конструкт, „којим се потврђују на полу базирани и стога задате улоге мушкараца и жена“ (Mršević, 1999, према Seriman, 2019, str. 29).

5 Иако је важно нагласити да њихово преношење најчешће није намерно.

Ždralović, 2019; Lee, 2014; Cassese & Bos, 2013). У том смислу, уџбеници имају истакнуту улогу у односу на остала наставна средства. Уџбеник је књига која се користи као стандардни извор информација за формално проучавање предмета као и инструмент за наставу и учење (Graves, 2000). Уџбеник, као „основно дидактички обликовано наставно средство“ (Правилник о стандардима квалитета уџбеника и упутство о њиховој употреби, 2018, стр. 2) користи се најчесталије у настави (за разлику од, на пример, Атласа). Такође, ученици/це су у директном контакту с њима⁶, и често представљају „свакодневицу за децу“ (Kereszty, prema Yang, 2016, p. 675). Напошетку, уџбеници садрже највећи број порука које могу преносити идеје у вези са родним улогама (за разлику од, на пример, збирке задатака из математике).

Скривени курикулум се неретко прожима кроз сет знања који се представља као објективан, научни и општепризнат, а који је систематизован и уобличен управо у уџбеницима (Ђериман и др., 2019). Одабир градива и „истина“ које се представљају, као и организација и редослед представљених информација итекако утичу на формирање погледа на свет, а коначно и одређене идеологије (Giroux & Penna, 1983). Па тако уџбеници могу представљати извор родне дискриминације и родних стереотипа, иако носе и „потенцијал за промовисање друштвених једнакости“ (Bartulović, 2010, str. 267). На овом месту битно је нагласити да поруке скривеног родног курикулума нису ограничене само на текстуални садржај уџбеника, већ се прожимају и кроз различите визуелне елементе (илустрације, слике), али су понекад тешко уочљиви с обзиром на распрострањеност и широку прихваћеност родних стереотипа у друштву (Foran et al., 2010).

Методологија

У овом раду извршена је анализа стручно-научних радова који се баве родном анализом уџбеника у Републици Србији, како би се извршио што исцрпнији систематски преглед и критичка евалуација садржаја уџбеника кроз различите перспективе и методе истраживања. На овај начин истраживање не само да обухвата шири контекст него омогућава праћење актуелних теоријских дебата, што би било теже постићи анализом појединачних уџбеника. Претраживање радова извршено је током фебруара и марта 2025. године. За претраживање су коришћене научне базе *Google Scholar* и *SCIndex*⁷. Претрага је извршена на српском језику, јер је циљ био да се у анализу укључе истраживања и радови који су анализирали уџбенике одобрене од стране Министарства просвете Републике Србије (ЗУОВ, н. д.).

Критеријуми за укључивање радова одређени су према претходно представљеним теоријским оквиром и циљем. Они су усмерили истраживање на: 1)

6 За разлику од приручника за спровођење наставе неког предмета, који користи само наставник/ца.

7 Кључне речи које су коришћене биле су: „родна равноправност“, „родна осетљивост“, „уџбеници“, „родна анализа“ и „родне улоге“.

анализу садржаја уџбеника за основну и средњу школу, са фокусом на родну димензију, и то без обзира на предмет за који су ти уџбеници намењени; и 2) анализу и визуелних и текстуалних садржаја уџбеника. Из основног скупа искључени су: 1) прегледни радови; 2) радови који су објављени пре 2006. године⁸; 3) радови који су се бавили анализом осталих наставних средстава попут: приручника, радних свезака или збирки задатака. У коначни скуп радова за анализу укључено је шест⁹ радова (Табела 1).

Табела 1: Радови укључени у анализу

Први/а аутор/ка и година објављивања	Анализирани уџбеници (предмети и разреди)	Анализирани уџбеници (издавачи)
Коџул, М., 2007.	Читанка за српски као нематерњи, од 1. до 4. разреда основне школе	<i>Завод за уџбенике и наставна средства</i>
Stjepanović-Zaharijevski, D. i dr., 2010.	Свет око нас, 1. и 2. разред основне школе; Природа и друштво, 3. и 4. разред основне школе; Биологија и Географија за 8. разред основне школе; Социологија и Устав и права грађана за 4. разред средње школе	<i>Завод за уџбенике и наставна средства; Креативни центар; Klett</i>
Vašaragin, M. i dr., 2016.	Српски језик, читанка; Читанка за српски као нематерњи језик; Читанка за мађарски језик, све за 8. разред основне школе	<i>Нови Лојос; Завод за уџбенике и наставна средства</i>
Јоргић, К., 2018.	Историја, уџбеници од 5. до 8. разреда основне школе	<i>Завод за уџбенике и наставна средства; Klett; БИГЗ; ФРЕСКА</i>
Ђериман, Ј. и др., 2019.	Српски језик, читанке од 1. до 4. разреда основне школе	<i>Klett; Нови Лојос; Eduka</i>
Tasić, N., 2024.	Музичка култура, од 1. до 4. разреда гимназије	<i>Завод за уџбенике и наставна средства; Нови Лојос; Доминанша</i>

⁸ Будући да је те године дошло до раздвајања државне заједнице Србије и Црне Горе, што омогућава конзистентнију анализу савремених домаћих истраживања унутар јединственог законодавног система.

⁹ У питању су две монографије, један магистарски рад и три оригинална научна рада. Укључени су магистарски радови који су били јавно доступни на интернету.

Преглед истраживања

Од укупно шест укључених радова, у четири (Ваšарaгин и Savić, 2016; Јоргић, 2018; Кожул, 2007; Ђериман и др., 2019) су анализирани уџбеници за основну школу, у једном (Tasić, 2024) уџбеници за средњу школу, док је у једном (Stjepanović-Zaharijevski i dr., 2010) фокус био и на једнима и другима. Укључени радови обухватају анализу 11 предмета и 8 различитих издавача уџбеника за основне и средње школе (видети Табелу 1). У већини радова извршена је анализа два или више издавача уџбеника (Ваšарaгин и Savić, 2016; Јоргић, 2018; Stjepanović-Zaharijevski i dr., 2010; Tasić, 2024; Ђериман и др., 2019). Осим у једном раду (Ваšарaгин и Savić, 2016), анализа је била спроведена за уџбенике намењене различитим разредима основних и средњих школа.

Визуелни садржај – илустрације, улога и активности мушкараца и жена

Када су у питању илустрације, подаци показују да су у готово свим анализираним уџбеницима жене процентуално мање заступљене од мушкараца на сликама, осим једног рада у којем оваква врста квантификације није изнета (Tasić, 2024). Мушкарци су у већој мери приказани кроз различите професионалне улоге, док је за жене претежно резервисана улога мајке и супруге. Тако се, на пример, у уџбеницима за биологију и географију за осми разред основне школе, жене јављају ретко на илустрацијама и претежно су приказане како чувају децу (Stjepanović-Zaharijevski i dr., 2010). Анализа уџбеника за социологију у оквиру исте студије показала је да су једине улоге у којој су жене бројније од мушкараца биле улоге мајке и супруге, као и да су оне биле доминантно представљене кроз кућне активности (Stjepanović-Zaharijevski i dr., 2010). Исто тако, у готово свим анализираним читанкама за ниже разреде основне школе, без обзира на издавача, уочен је већи опсег занимања и професија у оквиру којих су приказани дечаци и мушкарци¹⁰ (Кожул, 2007; Ђериман и др., 2019). Чак и онда када су жене више од мушкараца заступљене на илустрацијама у професионалним улогама¹¹, оне су приказане претежно као учитељице, али при томе и даље остају наглашене њихове улоге у породици, као мајки и баки (Ђериман и др., 2019). Ретко се приказују у другим професионалним улогама, али када је то приказано, родно је стереотипно – оне су кројачице, медицинске сестре, продавачице и службенице на шалтеру (Кожул, 2007).

¹⁰ Од професионалних улога девојчица и жена често се понављају улоге: учитељице, краљице/царице, принцезе и пољопривреднице; док се дечаци и мушкарци срећу у много разноликијим занимањима и професијама, као што су: оцачари, ратари, сејачи, млинари, сликари, стражари, цареви, ратници, астронаути, ловци, књижевници, лекари, морнари, државници, верске вође/свештеници, и многа друга. (Ђериман и др., 2019). Такође, мушкарци се у знатно мањој мери приказују као очеви и деде, док жене преовлађују у улогама мајки и баки (Ђериман и др., 2019).

¹¹ Као што је пример читанке за први разред основне школе, издавача *Нови Лојос*.

Поред тога, поједине ауторке нагласиле су тенденцију ка „деперсонализацији“ женских ликова у уџбеницима, услед непотпуних и неодређених именована приложених илустрација (Tasić, 2024, str. 321). Реч је, пре свега, о непрецизном именовану илустрација и слика на којима су приказане жене у уџбеницима за музичку културу од првог до четвртог разреда гимназије. За разлику од сликовних прилога који представљају мушкарце, а који су веома јасно описани (нпр. „Седећа статуа харфисте“), прикази жена уметница остају често родно неодређени (нпр. „Музичирање на лаути“) (Tasić, 2024, str. 322). Неусклађеност назива илустрација са приказима на њима, уочена је и у појединим уџбеницима за историју¹² (Јоргић, 2018).

Текстуални садржај – употреба родно сензитивног језика, истакнуте личности и тематска анализа

Подаци који се тичу анализе текста у споменутим радовима показују да је употреба родно осетљивог језика у највећем броју уџбеника ретко заступљена, док је најзаступљеније родно стереотипно изражавање. Родно стереотипни језик видљив је кроз описе слика: на пример, назив „лекар“ или „учитељ“ за слике које приказују жене у овим професијама (Stjepanović-Zaharijevski i dr., 2010). Надаље, могуће га је уочити кроз различите описе и придеве који се јављају у вези са мушким и женским ликовима у тексту. У читанкама за српски језик за ниже разреде основне школе, највећи број придева који стоје уз женске ликове односи се на њихову „осећајност“, „брижност“, „плашљивост“, „пожртвованост“, „превртљивост“ и слично (Ђериман и др., 2019). С друге стране, придеви који се везују уз мушке ликове односе се на њихову „храброст“, „снагу“, „родољубивост“, „поштење“ и многе друге (Ђериман и др., 2019). Слично је и са читанкама за осми разред основне школе¹³, где су као позитивне психосоцијалне особине женских ликова у највећој мери истакнуте: „осећајност и саосећајност“ и „љубазност“ (Bašaragin i Savić, 2016). Иако су и мушкарци у истим читанкама у великој мери приказани као „осећајни и саосећајни“, њихове негативне особине су веома родно стереотипизирани (Bašaragin i Savić, 2016). Код мушкараца су, било да је реч о историјским личностима или о ликовима у тексту, наглашене особине попут „суровости“ и „насилности“, како у читанкама за осми разред, тако и у уџбеницима за историју за више разреде основне школе (Bašaragin i Savić, 2016; Јоргић, 2018).

Такође, у читанкама од првог до четвртог разреда основне школе уочљива је и тенденција ка употреби родно неутралног језика, међутим, његово коришћење је често измешано са родно осетљивим и родно стереотипним и дискриминаторним изражавањем (Ђериман и др., 2019). Због тога аутори ове студије истичу „родну недоследност“ језика уџбеника, сматрајући да због тога „не преноси ја-

---

12 Пример који је истакнут у раду издвојен је из уџбеника за седми разред основне школе, издавача Klett.

13 Читанка за српски језик (*Нови Лојос*), читанка за српски као нематерњи (*Завод за уџбенике и наставна средства*), и читанка за мађарски језик (*Завод за уџбенике и наставна средства*).

сно принципе и знање о родној равноправности“ (Ђериман и др., 2019, стр. 86). Недоследност у коришћењу родно осетљивог језика примећена је и у уџбенику за Природу и друштво за трећи разред основне школе (Stjepanović-Zaharijevski i dr., 2010). Наизменична употреба родно осетљивог и родно стереотипног језика некада је присутна и у оквиру исте реченице. У том смислу, сликовит је пример половичне употребе родно осетљивог језика из уџбеника за музичку културу¹⁴ за ђаке гимназије који гласи: „Шуманова жена Клара била је истакнута пијанисткиња и један од најпоузданијих интерпретатора његове музике, верни тумач његових идеја“ (Tasić, 2024, str. 325). У уџбеницима за српски као матерњи и нематерњи језик примећен је већи број текстова у којима су мушки ликови главни (Bašaragin i Savić, 2016; Kožul, 2007; Ђериман и др., 2019), у једној читанци је пол главних ликова у чак 52% случаја мушки (Bašaragin i Savić, 2016). Самим тим, питања у читанкама су чешће о њима (26% питања о мушким напрема 15% о женским ликовима) (Kožul, 2007). У читанкама превладавају аутори текстова наспрам ауторки (Bašaragin i Savić, 2016; Ђериман и др., 2019). На пример, у анализираној читанци за српски језик за осми разред основне школе, текстови које потписују ауторке чине само 8% од укупног броја текстова у тој читанци (Bašaragin i Savić, 2016).

Поред тога, знамените личности представљене у уџбеницима за музичку културу, историју, социологију, и биологију – претежно су мушкарци (Јоргић, 2018; Stjepanović-Zaharijevski i dr., 2010; Tasić, 2024). Жене се, чак и као истакнуте личности, најчешће приказују у релацији са мушкарцима (очевима, сродницима, супрузима и слично) (Јоргић, 2018; Tasić, 2024). Упечатљив је и податак да у уџбенику за Устав и права грађана за четврти разред средње школе, потпуно изостају примери „жена научника, политичара, владара или судија“ (Stjepanović-Zaharijevski i dr., 2010, str. 97), док су у уџбенику за географију за осми разред основне школе, све наведене знамените и истакнуте личности мушког пола (Stjepanović-Zaharijevski i dr., 2010). Напошетку, у појединим истраживањима указано је и на изостанак посебних тема и дефиниција у уџбеницима, које би омогућиле боље разумевање проблема родне равноправности (Stjepanović-Zaharijevski i dr., 2010; Ђериман и др., 2019).

Дискусија

Прегледом радова уочено је издвајање неколико кључних аспеката визуелног и текстуалног садржаја уџбеника, који могу утицати на пренос идеја и знања о родној равноправности. На тај начин су, у оквиру анализе визуелних садржаја уџбеника, издвојене три доминантне теме: 1) учесталост приказа мушких и женских ликова; 2) њихов квалитативни приказ; те 3) усклађеност илустрација са пратећим текстуалним описима. Такође, установљене су и четири теме које се

¹⁴ У питању је уџбеник *Музичка култура за гимназије* (2016), издавача *Завод за уџбенике и наставна средства*.

односе на анализу текстуалних садржаја уџбеника: 1) употреба родно осетљивог језика; 2) ауторство текстова; 3) приказ ликова у текстовима; и 4) истакнуте и знамените личности.

Подаци из готово свих укључених радова указују на неравномерну родну заступљеност на илустрацијама, при чему су мушки ликови знатно чешће приказани од женских. Поред тога, родна асиметрија је присутна и у начину на који су ови ликови визуелно представљени. Наиме, мушкарци се чешће јављају као активни, предузимљиви, професионално ангажовани, или у улогама ауторитета; док се жене у највећем броју случајева срећу у улогама мајки, домаћица, супруга и слично. Овакви прикази одражавају дубоко укорењено друштвено-културно разграничавање сфере приватног и јавног живота, где се прва изједначава са оним што је „природно“ и представља подручје унутар којег делује жена; док се друга везује за „свет културе“, резервисан за мушкарце (Ortner, 1983; Papić i Sklevicky, 1983). Стереотипизацији родних улога додатно доприноси и чињеница да је најзаступљенија професија у којој су се жене јављале на сликовним приказима, била учитељска. Ова професија обично се перципира као „женска“, јер се рад са ученицима/ама – поготово у нижим разредима основне школе – посматра као продужена улога мајке (Perlmann & Margo, 1995, prema Cortina & Roman, 2006), те се неретко сматра да жена кроз овај посао може остварити своју „природну“ потребу за конекцијом и саосећајношћу (James, 2010). Сужавање опсега професија у којима су женски ликови приказани, и њихово смештање у оквире занимања и послова која се стереотипно за њих и везују, може утицати на додатно продубљивање већ постојеће родне сегрегације на тржишту рада. Имајући у виду да илустрације у уџбеницима играју кључну улогу у начину на који ученици/е разумеју и памте информације (Živanović i dr., 2021), овакви прикази родних улога могу одредити формирање њихове идеје о припадности унутар одређених друштвених сфера.

Иако су визуелни делови уџбеника веома значајни за усвајање знања, они тек у комбинацији са текстом чине „кохерентну целину“, због чега језик представља важан чинилац „методичке функционалности уџбеника“ (Ранђеловић и др., 2022, стр. 6). У том смислу употреба родно осетљивог језика у уџбеницима није само лингвистичко или стилско питање, већ један од кључних елемената у постизању родне равноправности у образовању. Родно осетљив језик, према речима ауторки (Savić i dr., 2009, str. 7) представља: „термин којим се показује тежња да језик помогне у остваривању људских права кад су у питању женске или мушке особе“. Међутим, анализе текстуалних садржаја уџбеника у укљученим радовима показале су његову недоследну употребу¹⁵. Такође, запажено је и учестало коришћење родно дискриминаторног и родно стереотипног језика, које се најупечатљивије огледало кроз: употребу генеричког мушког рода именица;

---

¹⁵На овом месту важно је нагласити да су присутни и поједини примери добре праксе у употреби родно осетљивог језика, али ни у једном уџбенику у прегледаним радовима није забележена потпуна конзистентност у његовом коришћењу.

описе и епитете који се односе на мушке, односно женске ликове; као и сугестивним тоном и/или суптилним коментарима који се прожимају кроз текст. Иако је овим прегледом обухваћен широк временски период истраживања, чини се да се ситуација по наведеним питањима није значајно мењала. Слична оцена изнета је и у *Националној студији за родну равноправност за период од 2021. до 2030. године* (одељак 5.1.2.1) у којој се наводи да: „Иако се бележи извесан напредак на плану уродњавања образовања, оно је, у целини посматрано, још увек недовољно родно сензибилисано (...)“. Досадашњи извештаји показали су да наставни садржаји и уџбеници нису ревидирани у циљу отклањања родних стереотипа, дискриминаторних садржаја и дискриминаторног језика (Beker i dr., 2024).

Последице овог проблема могу бити многоструке. Подаци показују да родна пристрасност и дискриминација у уџбеницима може значајно ограничити ученичке амбиције, али и утицати на њихово понашање и развој ставова према мушкарцима и женама (Blumberg, 2008; Lee, 2014; Qiu & Yoke, 2024). Код девојчица, ово се може огледати у нижим достигнућима, самопотцењивању и мању самопоштовања у појединим областима рада; док дечаци могу преценити своје потенцијале, али и доживети притисак у виду одабира каријере у областима које нису „феминине“ (Blumberg, 2008; Qiu & Yoke, 2024). Поред тога, недовољна заступљеност знаменитих и истакнутих жена има негативне ефекте на формирање слике о себи, тежње и мотивацију код девојчица (Mburu & Nyagah, 2012). Изостављање доприноса жена у различитим сферама деловања (као што су наука, уметност, политика...), феномен је који се у литератури назива још и „нулти курикулум“, а може навести ученике/це на закључак да су ови ангажмани мање вредни од оних који се везују за мушкарце (Domović, 2015).

Закључак

У овом раду пружен је сажет преглед резултата домаћих истраживања у којима је извршена анализа родне осетљивости уџбеника за основу и средњу школу. Уочено је присуство одређених аспеката визуелног и текстуалног садржаја уџбеника који су претежно родно неосетљиви, а затим су представљене импликације које такав тип скривеног курикулума може имати на даље формирање ставова и понашања ученика/ца. Иако се у неким уџбеницима примећују изузеци, чини се велики део уџбеника није у довољној мери интегрисао принципе родне сензитивности, без обзира на то што је 2021. године усвојен Закон о родној равноправности (2021), али и други документи (Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности, 2009; Стратегија развоја образовања и васпитања у Републици Србији до 2030. године, 2021; Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена, д.д.) који јемче да се у оквиру домаћег образовања укључи родна димензија.

Ово прегледно истраживање носи одређена ограничења. Наиме, анализирани уџбеници писани су и коришћени у дугом периоду од скоро 20 година,

те су проистекли из различитих планова и програма наставе и учења. С тим у вези, ови уџбеници такође су посредно производи различитих образовних реформи и покрета (нпр. либерализација тржишта уџбеника 2009. године). Затим, због ограниченог приступа литератури анализирани су радови из различитих образовних области, али не и свих издавачких кућа. Наведена ограничења могу служити као помоћ при формулисању тема будућих радова у овој области. Такође, потенцијални узрок родне (не)осетљивости савремених уџбеника видимо у неисцрпности Стандарда квалитета уџбеника (Правилник о стандардима квалитета уџбеника и упутство о њиховој употреби, 2018). Нигде у оквиру овог правилника не помиње се питање рода, родно осетљивог језика или родне презентације ликова у уџбенику. Стога се примећује потреба за освежавањем уџбеничких образовних политика, не би ли се родна равноправност (наспрот родној дискриминацији) укључила у садржај скривеног курикулума. Надамо се да овај преглед литературе може користити у савременој анализи уџбеника, али потенцијално и при усмеравању праксе у правцу повећане бриге о родној сензитивизацији уџбеника у Србији.

Литература

- Бабовић, М. и Петровић, М. (2021). *Индекс родне равноправности у Републици Србији 2021: Дијигитализација, будућности рада и родна равноправност*. Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије. Завод за унапређивање образовања и васпитања [ЗУОВ]. (б. д.). *База уџбеника и наставних средстава*. <https://zuov.gov.rs/baza-udzbenika-i-nastavnih-sredstava/>
- Закон о родној равноправности (2021). *Службени гласник РС*. Бр. 52/2021. <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-rodnoj-ravnopravnosti.html>
- Јоргић, К. З. (2018). Родни стереотипи у образовању – анализа основношколских уџбеника историје. *Методички видици*, 9(9), 321-336. doi: <https://doi.org/10.19090/mv.2018.9.321-336>
- Комитет за елиминисање дискриминације жена (2019). *Закључна зајажанја у вези са Четвртим периодичном извештајем Републике Србије*. <https://minlmpdd.gov.rs/wp-content/uploads/2024/07/16CEDAW-Zakljucna-zapazanjaSRB3.pdf>
- Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена* (б.д.). <https://minlmpdd.gov.rs/wp-content/uploads/2024/07/2Konvenicja-o-eliminisanju-svih-oblika-diskriminacije-zena3.pdf>
- Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности (2009). *Службени гласник РС*. Бр. 15/2009. http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2009_03/t03_0030.htm

- Правилник о стандардима квалитета уџбеника и упутство о њиховој употреби (2018). *Службени гласник РС*. Бр. 42/2016-11, 45/2018-40 <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2016/42/4/reg>
- Ранђеловић, Б., Стевановић, Ј. и Лазаревић, Е. (2022). Како ученици петог разреда основне школе разумеју језик уџбеника математике? *Зборник Института за истраживања, 54*, 5-26. doi: <https://doi.org/10.2298/ZIPI2201005R>
- Стакић, М. М. (2017). Анализа истраживања родне осетљивости уџбеника за српски језик. *Nastava i vaspitanje, 66*(3), 483-495. doi: 10.5937/nasvas1703483S.
- Стјефановић-Захаријевић, Д. (2011). Родна социјализација и друштвена промена. *Социолошки гласник, 6*(1), 41-54.
- Стратегија развоја образовања и васпитања у Републици Србији до 2030. године (2021). *Службени гласник РС*. Бр. 63. <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2021/63/1/reg>
- Стратегија за родну равноправност за период од 2021. до 2030. године (2021). *Службени гласник РС*. Бр. 103/2021. <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/dokumenti/strategije-i-akcioni-planovi/nacionalna-strategija-za-rodnu-ravnopravnost-za-period-2021>
- Ђерман, Ј., Стефановић, Ј., Гламочак, С. и Королија, М. (2019). *Родна анализа наставањих програма и уџбеника за српски језик од првој до четвртој разреда основне школе*. Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије.
- Andersen, M. L. (2014). *Thinking About Women: Sociological Perspectives on Sex and Gender* (10th ed.). London: Pearson.
- Bartulović, M. (2013). Test konfrontacije: Rodna dimenzija interkulturnog obrazovanja. *Pedagoška Istraživanja, 10*(2), 265-283.
- Bašaragin, M. i Savić, S. (2016). Rodnoosetljiva analiza čitanki za osmi razred osnovne škole za srpski jezik, srpski kao nematernji i mađarski jezik. *Zbornik Odseka za pedagogiju* (25), 75-97. doi: 10.19090/zop.2016.25.75-97.
- Beker, K., Janjić, B. i Čović, A. (2024). *Izveštaj o pravima žena i rodnoj ravnopravnosti u Srbiji za 2023. godinu*. Pančevo: Udruženje građanki Femplatz. https://femplatz.org/library/reports/2024-03-19_PreneraZena_2023_SR.pdf
- Blumberg, R. L. (2008). The invisible obstacle to educational equality: Gender bias in textbooks. *Prospects, 38*, 345-361. doi: 10.1007/s11125-009-9086-1
- Cassese, E. C., & Bos, A. (2013). A hidden curriculum? Examining the gender content in introductory-level political science textbooks. *Politics and gender, 9*(2), 214-223. <https://doi.org/10.1017/S1743923X13000068>
- Cortina, R., & Román, S. S. (2006). Introduction. In R. Cortina, & S. S. Román (Eds.), *Women and Teaching - Global Perspectives on the Feminization of a Profession* (pp. 1-20). New York: Palgrave Macmillan.
- Ćeriman, J. S. (2019). *Rodna socijalizacija dečaka u porodicama u savremenoj Srbiji: istraživanje stavova i vaspitnih praksi roditelja* [Doktorska disertacija, Filozofski

- fakultet Univerziteta u Beogradu]. Nacionalni repozitorijum disertacija u Srbiji. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/11666?locale-attribute=sr>
- Cheng, L. F., & Yang, H. C. (2015). Learning about gender on campus: An analysis of the hidden curriculum for medical students. *Medical Education*, 49(3), 321-331. <https://doi.org/10.1111/medu.12628>
- Ćopić, S. (2016). *Rodna ravnopravnost u Srbiji: stanje i perspektive*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Dewey, J. (1900). *The school and society*. The University of Chicago Press.
- Domović, V. (2015). Teorija kurikuluma i razvoj školskog kurikuluma. U B. Baranović (Ured.), *Školski kurikulum: teorijski i praktični aspekti* (str. 49-63). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Donovan, C., Gangoli, G., King, H., & Dutt, A. (2023). Understanding gender and sexuality: The hidden curriculum in English schools. *Review of Education*, 11(3). <https://doi.org/10.1002/rev3.3440>
- Foran, S., Virdee, G., & Rames, V. (2010). *Rodna ravnopravnost u obrazovanju i kroz obrazovanje: INEE Džepni vodič za rodnu problematiku*. Ženeva: INEE.
- Gavrilović, D. (2024). *Statistički godišnjak Republike Srbije, 2024*. Beograd: Republički zavod za statistiku. <https://www.stat.gov.rs/publikacije/publication/?p=15984&tip=2>
- Giroux, H., & Penna, A. (1983). Social Education in the Classroom: The Dynamics of the Hidden Curriculum. In H. Giroux, & D. Purpel (Eds.), *The Hidden Curriculum and Moral Education: Deception or Discovery?* (pp. 100-121). Berkeley, Calif: McCutchan Publishing Corporation.
- Graves, K. (2000). *Designing Language Courses, A Guide for Teachers*. Boston: Heinle & Heinle Thomson Learning.
- Hernández, Ma. D. R. N., González, P. I. R., & Sánchez, S. V. (2013). Gender and Constructs from the Hidden Curriculum. *Creative Education*, 04(12), 89-92. <https://doi.org/10.4236/ce.2013.412A2013>
- Hoominfar, E. (2021). Gender socialization. In W. L. Filho et al. (Eds.), *Gender equality* (pp. 645-654). Cham: Springer International Publishing.
- Jackson, P. (1968). *Life in Classrooms*. New York: Rinehart and Winston.
- Jackson, P. W. (2009). *Life in classrooms: Reissued with a new introduction*. New York: Teachers College Press.
- James, J. H. (2010). Teachers as mothers in the elementary classroom: negotiating the needs of self and other. *Gender and Education*, 22(5), 521-534. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/09540250903519436>
- Koutselini, M., & Agathangelou, S. (2008). The informal curriculum on gender identity. In A. Ross, & P. Cunningham (Eds.), *Reflecting on identities: research, practice and innovation* (pp. 531-540). London: CiCe.
- Kolin, M. (2008). Postsocijalističke promene položaja žena na tržištu rada u Srbiji. *Genero: časopis za feminističku teoriju i studije kulture*, (12), 23-46.

- Kožul, M. (2007). *Udžbenik-nastavnik: Rodni stereotipi u udžbenicima srpskog kao nematernjeg jezika i uloga nastavnika u njihovom održavanju/prevazilaženju* [Magistarski rad, Asocijacija centara za interdisciplinarnu studiju i multidisciplinarnu studiju i istraživanja Univerziteta u Novom Sadu]. Ženske studije. https://www.zenskestudije.org.rs/pdf/master_magistarski/marija_kozul_magistarski.pdf
- Kretchmar, J. (2011). Gender socialization. In *Sociology reference guide: Gender roles & equality* (pp. 41-52). Pasadena, California: Salem Press.
- Lee, J. F. K. (2014). A hidden curriculum in Japanese EFL textbooks: Gender representation. *Linguistics and Education*, 27, 39-53. <https://doi.org/10.1016/j.linged.2014.07.002>
- Mburu, D. N., & Nyagah, G. (2012). Effects of gender role portrayal in textbooks in Kenyan primary schools, on pupils academic aspirations. *Problems of Education in the 21st Century*, 47, 100-109.
- Mršević, Z. (1999). *Rečnik osnovnih feminističkih pojmova*. Beograd: IP Žarko Albulj.
- Ortner, Š. (1983). Žena spram muškarca kao priroda spram kulture? U Ž. Papić i L. Sklevicky (Prir.), *Antropologija žene* (str. 152-184). Beograd: Prosveta.
- Papić, Ž., & Sklevicky, L. (1983). Predgovor. U Ž. Papić i L. Sklevicky (Prir.), *Antropologija žene* (str. 5-35). Beograd: Prosveta.
- Qiu, Z. Y., & Yoke, S. K. (2024). The Impact of Gender Stereotypes in Children's Picture Books on Children: A Review. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 14(8), 2118-2130. doi: <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBS/v14-i8/22208>
- Savić, S., Čanak, M., Mitro, V. i Štasni, G. (2009). *Rod i jezik*. Novi Sad: Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije.
- Stanković, B. (2018). Programirati kao devojčica: Rodne razlike u računarstvu. U *Primena slobodnog softvera i otvorenog hardvera PSSOH 2018* (str. 24-27). Beograd: Elektrotehnički fakultet. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1411193>
- Stjepanović-Zaharijevski, D., Gavrilović, D. i Petrušić, N. (2010). *Obrazovanje za rodnu ravnopravnost: analiza nastavnog materijala za osnovnu i srednju školu*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.
- Tasić, N. (2024). Predstavljanje identiteta žena u gimnazijskim udžbenicima za predmet muzička kultura u Srbiji. U N. Crnjanski (Ured.), *Identitet umetnice u srpskoj modernoj umetnosti = The Identity of Female Artist in Serbian Modern Art* (str. 314-331). Novi Sad: Akademija umetnosti. doi: https://doi.org/10.18485/uns_arsfid.2024.ch19
- Yang, C. C. R. (2016). Are males and females still portrayed stereotypically? Visual analyses of gender in two Hong Kong primary English Language textbook series. *Gender and Education*, 28(5), 674-692. doi:<http://dx.doi.org/10.1080/09540253.2015.1103839>.
- Ždralović, A. (2019). Rodna socijalizacija: odgoj i obrazovanje. U S. Gavrić i A. Ždralović (Prir.), *Rodna ravnopravnost: Teorija, pravo, politike. Uvod u rodne*

studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH (str. 231-243). Sarajevo Open Centre.

Živanović, S., Perućica, R., & Kalajdžić, O. (2021). Representation of Illustrations in Primary School Textbooks. *Nastava i vaspitanje*, 70(3), 319-332. doi: <https://doi.org/10.5937/nasvas2103319Z>.

THE HIDDEN CURRICULUM OF GENDER IN SERBIAN TEXTBOOKS

Abstract: Many documents in the Republic of Serbia mention gender equality as one of the key concepts and goals of education. However, the literature draws attention to the school as the place of gender inequality reproduction. Textbooks are primary instruments for transmitting both formally prescribed content, as well as implicit messages, including those related to gender. Among other things, various gender stereotypes and inequalities can be reinforced and maintained in this way. The implicit content conveying gender messages is referred to as the hidden curriculum of gender, which, although implicit, can influence students' behavior and the development of their attitudes toward men and women. The aim of this paper is to provide a systematic review of contemporary research of gender sensitivity in textbooks for primary and secondary schools. To determine the presence of implicit gender messages in Serbian textbooks, a literature analysis of papers written in the period 2006-2025 was conducted. The analysis included six studies about textbooks for primary and secondary schools which focus on the gender dimension, and the data were categorized with regard to the textual or visual representations. The analyzed material reveals a lower representation of women (visually and thematically) in textbooks, a clear stereotyping of the roles of women through the family sphere and men through the professional sphere, as well as a general lack of gender-sensitive language. The authors emphasize the importance of textbooks as sources of gender (in)equality and provide recommendations for further research.

Keywords: textbooks, gender dimension of textbooks, gender equality, gender socialization, hidden curriculum, hidden curriculum of gender

